

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Nederlandse steun Bush bedreigt internationale rechtsorde niet

De steun van Nederland voor Bush na 11 september 2001 bedreigt noch de goede naam van Den Haag, noch de internationale rechtsorde. De idealistische Bush en Blair hebben de afgelopen jaren inderdaad de grenzen van de juridische normen opgezocht of overschreden. Daarvoor hadden zij zeer goede politieke en morele redenen. Weg met het cynisme. Evalueer de gang van zaken en pas — waar nodig — het internationale recht aan.

door *Jan Willem Sap*

Universitair hoofddocent Europees recht aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

TOEN GEORGE W. BUSH AANTRAD ALS president van de Verenigde Staten van Amerika leek het erop dat het humanitaire internationalisme van Bill Clinton zou worden vervangen door een eenzijdige oriëntatie op het Amerikaanse nationale belang. Door de aanvallen van al-Qaida van 11 september 2001 op het World Trade Centre en het Pentagon en de mislukte aanval op het Witte Huis (of het Congres) in Washington, kon van Amerikaans terugtrekken geen sprake zijn. De Amerikaanse veiligheid en de door het Westen uitgedragen universele waarden waren in het geding. Het verslaan van de daders, hun beschermers en hun financiers werd het doel van de regering van Bush. De enige overgebleven supermogendheid, de zelfbenoemde wereldpolitieman, moest erop uit om nieuwe aanvallen op het Amerikaanse vasteland te voorkomen en de veiligheid te herstellen.

* * *

In Nederland werden de aanslagen beleefd als een aanval op ons allen. Daarbij ging het er niet primair om dat New York ooit is gesticht is door

Nederlanders of dat het Amerikaanse staatsbestel is geïnspireerd door de Nederlandse opstand, maar enige extra betrokkenheid van politiek Den Haag is verklaarbaar en kan in het buitenland ook op begrip rekenen. Cruciaal was dat men erkende dat behalve mensen en gebouwen ook fundamentele waarden geraakt waren, waarden die verdedigd moeten worden, omdat afwezigheid van die waarden leidt tot tirannie. Samen vormen de Verenigde Staten en Europa een waardegemeenschap die is gebaseerd op eeuwen joods/christelijk gedachtegoed, aangevuld met de humanistische traditie, aldus Tweede-Kamerlid Jaap de Hoop Scheffer (CDA) tijdens de algemene beschouwingen op 19 september 2001. Sinds de Tweede Wereldoorlog zijn er sterke banden tussen Nederland en de Verenigde Staten als het gaat om Atlantische veiligheidszaken. ‘Solidair en één dus met de Verenigde Staten. Niet alleen op het papier waarop artikel v van het NAVO-verdrag is geschreven, maar vanuit de overtuiging dat ontsteltenis en rouw in de Atlantische waardegemeenschap gevolgd moet worden door vastberadenheid.’¹

Dat betekent voor het CDA dat we ons nu niet kunnen en mogen indekken tegen de besluitvorming binnen het NAVO-Bondgenootschap... Natuurlijk staat artikel v een eigen afweging toe, maar *noblesse oblige*, als er ooit een test is geweest voor de vitaliteit en de solidariteit die de basis vormen van de Atlantische gedachte, dan is het wel deze.’ De Hoop Scheffer noemde begraafplaatsen als Margraten en de stranden van Normandië. In resolutie 1368 had de Veiligheidsraad uitdrukkelijk het recht op individuele of collectieve zelfverdediging erkend en de artikel-v-beslissing was hiervan de bondgenootschappelijke vertaling. Volgens De Hoop Scheffer was niemand en niets meer onkwetsbaar voor terrorisme. Het traditionele onderscheid tussen interne en externe veiligheid was vervaagd. Het gevoel dat 9/11 een breuklijn was in de geschiedenis werd door iedereen gedeeld.

* * *

Toen de operatie *Enduring Freedom* in oktober 2001 begon, beriepen de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk zich op het recht op zelfverdediging als juridische basis, hoewel sprake was van een terroristische aanval door een non-statelijke actor. Deze zienswijze werd gesteund door de NAVO en de Europese Unie. De veiligheid werd overal bedreigd, dat blijkt uit aanslagen in Madrid en Londen, dus er moet iets worden gedaan, maar op welke manier moet worden gereageerd op aanvallen die mede vanuit het buitenland worden voorbereid of aangemoedigd, ‘een aalgladde vijand, namelijk een *global village* van moslimterroristen... een internationaal netwerk van suïcidale moslimideologen’?² Hoe pak je gebeurtenissen aan met een lage waarschijnlijkheid én een grote impact? De Amerikaanse missie was om al-Qaida te verdelgen in zijn Afghaanse schuilplaats en het

Talibanregime te vernietigen. De Nederlandse regering had er begrip voor dat er in de noodsituatie na 9/11 een stevige militaire reactie zou komen tegen staten die banden hadden met terroristen of niet meededen aan ontwapeningsprogramma's.

GEEN EENDUIDIGE DEFINITIE

Bij het aanpakken van het internationale terrorisme wrekt zich dat het internationale recht, ondanks goedbedoelde pogingen, nog geen eenduidige internationaal-juridische definitie van het begrip terrorisme heeft.

Bij het aanpakken van het internationale terrorisme wrekt zich dat een eenduidige internationaal-juridische definitie van het begrip terrorisme ontbreekt

Wat voor de één strijd tegen onderdrukking is (goed), is voor de ander terrorisme (slecht). Staten zijn er mede daarom toe overgegaan om op basis van verdragen bepaalde concrete vormen van terrorisme, zoals bomaanslagen en financiering van terrorisme, strafbaar te stellen in nationale regelgeving. Daarnaast probeert de Veiligheidsraad via bevriezing van tegoeden van

verdachte personen de financiële basis van het terrorisme aan te pakken. In resolutie 1373 (2001) is terrorisme bestempeld als een bedreiging van de internationale vrede en veiligheid. Het voorkomen en stoppen van financiering van en steun aan terrorisme wordt inmiddels beschouwd als een verplichting die geldt voor alle staten, en ook de Europese Unie heeft hiertoe tal van maatregelen afgekondigd.³ De pogingen van overheden hun burgers te beschermen, kunnen zelfs zo ver gaan dat de rechten en vrijheden van diezelfde burgers in gevaar komen, een onbedoeld gevolg van de (ook financiële en elektronische) oorlog tegen het terrorisme.⁴ Op dit punt waarschuwde Kofi Annan: 'Any sacrifice of freedom or *the rule of law* within States — or any generation of new tensions between States in the name of anti-terrorism — is to hand the terrorists a victory that no act of theirs alone could possibly bring.'⁵

* * *

Na 9/11 werd de Amerikaanse stelregel: wie niet voor ons is, is tegen ons. Politiek Den Haag had conform het NAVO-verdrag de zijde van de vs gekozen, maar moest ervaren dat de Amerikanen de wereld veel makkelijker weten in te delen in goed of fout. al-Qaida en Irak waren twee verschillende zaken, maar ze werden in de 'oorlog tegen terreur' aan elkaar gekoppeld door de Cheney-doctrine: ook al is er maar 1 procent kans dat het onvoorstelbare

werkelijkheid wordt — bijvoorbeeld dat Saddam Hoessein die terroristen voorziet van gevaarlijke wapens —, handel dan niettemin alsof dat een zekerheid is.⁶ Ook voormalig Amerikaans ambassadeur in Nederland Bremer zag de inval in Irak als moreel gezien de enige weg die de Amerikanen konden bewandelen.⁷ Minister Donald Rumsfeld van Defensie was doodsbenauwd dat de pogingen van de vs om vernietigingswapens uit de handen van terroristen te houden en om nieuwe aanvallen op het Amerikaanse vasteland te voorkomen, vruchteloos zouden blijven. Deze angst leidde tot een bijzonder ruim mandaat voor de overheid ten koste van het beginsel van verantwoording. In de oorlog tegen terreur werd niet ‘bewijs’, maar ‘verdenking’ al voldoende voor actief ingrijpen.⁸ Niet de analyse, maar de reactie, nog beter gezegd de ‘continue actie’, kwam centraal te staan.

De Amerikaanse *hard power* steunt op een sterk volk met een duidelijke missie. Volgens de overgrote meerderheid van de Amerikanen zijn de Verenigde Staten een door God gezegend land dat een voorbeeldfunctie moet vervullen in de wereld, als ‘a city upon a hill’. George W. Bush is een herborren christen, en op de vraag met welke politiek filosoof hij zich het meeste identificeerde, antwoordde presidentskandidaat Bush kortweg: ‘Christus... omdat hij mijn hart heeft veranderd.’⁹ Om de wedloop die voor hem lag met volharding te voltooien, las Bush elke ochtend een stuk in het boek *My utmost for His highest* van de Schotse evangelist Oswald Chambers (1874-1917).¹⁰ Bush ziet zijn werk ingebed in Gods bedoelingen met de wereld. Bezien vanuit de vs zijn zowel de Europese totalitaire ideologieën (nazisme tot 1945, communisme tot 1989) als de islam een terugval ten opzichte van de joods-christelijke traditie.¹¹ In 2002 deed Bush een expliciet beroep op de wereld om een verbond te vormen tegen de ‘As van het Kwaad’; landen als Irak, Iran en Noord-Korea waren gevaarlijk, omdat zij weigerden mee te doen met de strijd voor ontwapening en uitroeiing van terrorisme. De Amerikanen zijn nooit echt bang geweest dat Irak kernwapens had, hoewel er wel geruchten gingen dat Irak pogingen zou hebben gedaan uranium te betrekken in Afrika, maar ze waren wel echt bang dat Irak chemische wapens zou inzetten.¹²

De stap naar een oorlog tegen Saddam Hoessein, de moorddadige dictator van Irak, was mede gebaseerd op het uitgangspunt dat niet alleen directe, maar ook potentiële dreigingen moesten worden aangepakt. Saddams Ba’ath-partij was een Arabische vorm van fascisme en zijn voortdurende oproep tot een jihad tegen ‘de zionistische vijand en het imperialistische Amerika’ schiep een vruchtbare bodem voor het terrorisme.¹³ Hoessein was ook het meest kwetsbaar; het idee was zijn regime snel te verslaan en dan vanuit Irak te beginnen met het ambitieuze project van de democratisering van de Arabische wereld, in eerste instantie het minder vanzelf-

sprekend maken van dictatuur in het Midden-Oosten. Bush verlangde dat de internationale gemeenschap liet zien belang te hechten aan vrede en veiligheid door steun te geven aan de onmiddellijke en onvoorwaardelijke ontwapening van Hoessein. Op 17 maart 2003 stelde Bush Hoessein en zijn zonen een ultimatum. Zij moesten binnen 48 uur Irak verlaten, anders zouden de Amerikanen en Britten het land binnenvallen. Bush vond dat de Veiligheidsraad haar verantwoordelijkheid niet had genomen. Nadat het ultimatum was afgelopen, begon de oorlog tegen Irak en werd het regime in korte tijd verslagen; het standbeeld van Saddam Hoessein werd in Bagdad omgehaald. Volgens velen staat de operatie-Irak in 2003 op gespannen

Het internationale recht ontwikkelt zich van coördinatie tussen soevereine staten naar een blauwdruk voor een rechtvaardige samenleving

voet met de in het Handvest van de Verenigde Naties neergelegde soevereiniteitsbeginselen en zou deze zonder 9/11 ondenkbaar zijn geweest.¹⁴ Tegelijkertijd drukt het VN-Handvest met ‘fundamental rights, in the dignity and worth of the human person’ een erkenning uit van het bestaan van waarden wier belang het juridische overstijgt.¹⁵ Men kan verdedigen dat het

internationale recht zelf zich ontwikkelt van het klassieke recht van coördinatie tussen soevereine staten naar een blauwdruk voor een rechtvaardige samenleving waarin de bescherming van de rechten van particulieren en een democratisch gekozen bestuur centraal staat.¹⁶ In die zin zou het traditionele verbod van interventie zelfs kunnen worden beschouwd als een schending van soevereiniteit, als men aanneemt dat de werkelijke dragers van soevereiniteit niet de staten zijn, maar de individuen van de politieke gemeenschap.¹⁷

RECHTVAARDIGING VAN DE OPERATIE

Ter rechtvaardiging van de operatie tegen Irak beriep het Verenigd Koninkrijk zich op de resoluties 678, 687 en 1441 van de Veiligheidsraad en op humanitaire redenen. De Verenigde Staten beriepen zich daar ook op, maar tevens op het recht tot ‘preventieve zelfverdediging’. Volgens het VN-Handvest behoren staten geschillen vreedzaam te beslechten, maar zijn er op die regel twee uitzonderingen: geweldgebruik dat is toegestaan door de Veiligheidsraad en het inherente recht op individuele of collectieve zelfverdediging in geval van een gewapende aanval. Resolutie 678 uit 1990 had de VN-leden gemachtigd om alle nodige middelen te gebruiken om de

Irakese bezetting van Koeweit ongedaan te maken én om de internationale vrede en veiligheid in het gebied te herstellen. Resolutie 687 uit 1991 legde Irak verplichtingen op, onder andere ontwapening onder scherp internationaal toezicht. De Britten meenden dat de machtiging tot geweldgebruik uit resolutie 678 door resolutie 687 slechts werd opgeschort; bij schending van resolutie 687 zou de machtiging weer opleven. In resolutie 1441 (2002) is door de Veiligheidsraad bevestigd dat Irak een wezenlijke schending bleef begaan van zijn verplichtingen onder eerdere resoluties en kreeg Irak een laatste kans zijn verplichtingen na te komen. Resolutie 1441 bevat geen automatisme tot geweldgebruik; daarvoor had de Veiligheidsraad moeten oordelen dat sprake is van een wezenlijke schending, maar de Raad was sterk verdeeld. De militaire operatie in Irak werd door China en Rusland beschouwd als strijdig met internationaal recht. Want het beroep van Bush op het zelfverdedigingsrecht inzake preventieve militaire aanvallen tegen terroristen is niet zonder risico. In artikel 51 van het VN-Handvest geldt de eis van een gewapende aanval. Blijkbaar meende Bush dat de Amerikaanse bevolking concreet werd bedreigd.

Als extra argument beriep Bush zich op de doctrine van de humanitaire interventie, gericht op het beëindigen of voorkomen van grootschalig menselijk lijden. Het Irakese volk moest worden bevrijd van een moordzuchtige dictator. Maar deze doctrine, ook wel aangeduid met de term liberaal-democratisch interventionisme, is mede vanwege haar eenzijdigheid en het risico van te vroeg inzetten van militaire middelen, nog niet verankerd in het volkenrecht. De meningen hierover zijn verdeeld, hoewel er al flink wat recente voorbeelden zijn van humanitaire interventies: Noord-Irak (1991), Somalië (1992), Haïti (1994), Bosnië (1995), Kosovo (1999), Oost-Timor (1999) en Irak (2003).

* * *

Een positief effect van de daadkrachtige reactie van de Amerikanen en de Britten op 9/11 is dat er geen staten meer zijn die openlijk terrorisme durven te propageren, te steunen of te organiseren. Door de inval in Irak is er vrije pers in dat land gekomen, is Syrië meer geïsoleerd en is Libië bij monde van Kaddaffi gestopt met het steunen van terrorisme en (met zijn pogingen) massavernietigingswapens (te krijgen??).¹⁸

Veel staten werken nu meer actief mee aan de zoektocht naar terroristen en de aandacht wordt steeds meer gericht op het aanpakken van moeilijk grijpbare terroristische cellen die opereren buiten de staatscontrole. Een tweede voordeel is dat de vs niet opnieuw zijn aangevallen. De terroristen worden in feite naar Irak gelokt. Bush meent zelf dat de *regime change* in Irak een factor is die zowel het spel als het geopolitieke landschap definitief heeft veranderd.

Nadelig is dat er bij de Irak operatie verschrikkelijk veel slachtoffers zijn gevallen, dat de oorlog honderden miljarden dollars heeft gekost, dat Bush van links tot recht wordt verweten onder mistige voorwendsel te zijn binnengevallen, dat het imago van de vs is beschadigd — met name in de moslimwereld —, dat een complete regering is vernietigd en dat Irak een broedplaats voor een nieuwe generatie terroristen dreigt te worden.¹⁹ Ernstig verdeeld zijn ook de meningen in de vs over de uitbreiding van het presidentiele gezag die de strijd tegen terreur met zich heeft meegebracht. Bovendien heeft door het geweldgebruik tegen Irak het internationale recht een stevige tik gekregen.²⁰ Vanwege de behoefte aan zekerheid bij staten, internationale organisaties, burgers en maatschappelijke organisaties is het van belang dat betrekkingen tussen staten worden beheerst door juridische normen die in een internationale rechtsorde de voorrang moeten hebben boven andere normen, waarbij toezicht en handhaving behoort plaats te vinden door de Veiligheidsraad en internationale hoven. De leden van de vN behoren geschillen vreedzaam te beslechten. De uitzonderingen daarop zijn nauwkeurig omschreven. Tegelijkertijd moet worden onderstreept dat er naast de juridische regels in rechtsbronnen — regels waaraan omschreven sancties zijn verbonden —, in de betrekkingen tussen staten ook andere normen en overwegingen aanwijsbaar zijn.²¹ De doctrine van de humanitaire interventie waar Bush en Blair zich mede op beroepen, is nauw verbonden met de leer van de rechtvaardige oorlog. Maar wat is precies rechtvaardig? En wie stelt dat vast? Het internationaal optreden in 1999 om de volkerenmoord door Milosevic in Kosovo te stoppen was zonder meer rechtvaardig. Maar de inval in Irak in 2003 door de vs en het Verenigd Koninkrijk — met steun van Nederland — veroorzaakte een spanning met de internationale rechtsorde, omdat bij die inval de instemming en leiding van de vN ontbraken, en de juridische regels in de verdrukking kwamen vanwege meer politieke en morele overwegingen.

SPANNINGEN VOOR DEN HAAG

In navolging van het Verenigd Koninkrijk zou verdedigd kunnen worden dat de inval in Irak in 2003 in overeenstemming was met de internationale rechtsorde, met name met bestaande resoluties van de vN-Veiligheidsraad. Saddam Hoessein had immers al zeventien vN-resoluties naast zich neergelegd, hij werd verdacht van steun aan internationaal terrorisme en hij had chemische wapens gebruikt tegen de Koerden. De Nederlandse regering meent dat Irak handelde in strijd met de wensen van de Veiligheidsraad en dat er toestemming was van de Veiligheidsraad om aan te vallen. Maar Nederland wijst een ingrijpen zonder toestemming van de

Veiligheidsraad niet ten principale af.²² Bush stelt zich wat harder op. Hij is van mening dat soms eenzijdig machtsvertoon nodig is om de dingen echt te verduidelijken. Dat is niet nieuw. Ook Israël heeft eind jaren zeventig bij een luchtaanval de reactor te Osirak uitgeschakeld. In navolging van de vs wordt soms verdedigd dat er met een beroep op politieke noodzaak of morele beginselen redenen kunnen zijn om af te wijken van regels van internationaal recht, bijvoorbeeld omdat de Veiligheidsraad zijn verantwoordelijkheid niet neemt of omdat het volkenrecht na 9/11 niet meer helemaal ‘up to date’ is. Maar wie kiest voor een militaire ingreep uit naam van humanitair of liberaal interventionisme maakt zich juridisch kwetsbaar. De Britten en de Nederlanders krijgen het verwijt dat ze recht proberen te praten wat krom is, of met gespleten tong spreken; de Amerikanen krijgen het verwijt dat ze internationaal recht te weinig serieus nemen, het baseren op het primaat van de politiek of het recht van de sterkste, en zo willekeurig in de hand werken.

Dat deze verwijten voor politiek Den Haag spanningen met zich meebrengen is duidelijk, zeker als men het dilemma versimpelt tot de tegenstelling tussen recht en macht. Nederlanders halen graag secretarissen-generaal van de Verenigde Naties aan om te onderstrepen dat Den Haag een reputatie heeft als ‘juridische hoofdstad van de wereld’.²³ In Nederland en Den Haag zou al eeuwen de basis liggen van de internationale rechtsorde, reeds sinds de tijd van Hugo de Groot. Nederland verkondigt graag de rechten van de mens hoog in het vaandel te hebben, met internationaal recht dat prevaleert boven nationaal recht (zie ook de artikelen 93 en 94 van de Grondwet). Daartegenover zou nu een Nederland en Den Haag staan dat na de inval in Irak in 2003 juist politieke steun zou geven aan het ondermijnen van de internationale rechtsorde, mede op basis van nationalistische en antirechtsstatelijke sentimenten, allemaal het gevolg van 9/11 en het Fortuynisme...

* * *

Maar deze analyse van een zogenaamde overgang van eeuwenlang Haags idealisme naar plotseling Haags machtsdenken heeft iets onbevredigends. In de eerste plaats is het voor grote landen als de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk met hun grote legers (die bereid zijn te vechten) veel makkelijker openlijk toe te geven dat soms om politieke en morele redenen van de juridische normen moet worden afgeweken. Mede als straf voor terroristische acties tegen synagogen liet Ronald Reagan — in strijd met de regels van het internationale recht — ooit het huis van Kadaffi bombarderen. Nederland zou zoiets nooit durven te doen, maar kon er wel begrip voor opbrengen. In de tweede plaats was ook die eerste meer idealistische en juridische benadering nooit vrij van eigenbelang. Als klein landje aan

de zee, dat belang heeft bij openheid en vrijhandel, biedt de internationale rechtsorde immers ook zekerheid voor de economie. In de derde plaats is het niet in het Nederlandse belang als de vs in het stof bijten. In de vierde plaats is het een enorme vergissing om de visie van Bush onder te brengen in puur machtsdenken alleen, omdat daarmee het Amerikaanse idealisme in hoge mate tekort wordt gedaan.

HET IDEALISME VAN BUSH

Bijzonder inspirerend is met name de tweede inaugurele rede van George W. Bush van 20 januari 2005. Door bepaalde gebeurtenissen koersen we volgens de Amerikaanse president op een conclusie af. De overwinning van vrijheid in de vs hangt in toenemende mate af van het succes van de vrijheid in andere landen. De hoop op vrede in de wereld berust op de uitbreiding van vrijheid in de hele wereld. ‘Het is het ultieme doel van de Verenigde Staten om de tirannie in onze wereld te beëindigen... Vandaag zegt Amerika tegen alle volkeren ter wereld: wie leeft onder tirannie en uitzichtloosheid, weet dat de Verenigde Staten jullie onderdrukking niet negeren en jullie onderdrukkers niet hun gang laten gaan.’ Volgens Bush behoeft hierbij niet direct te worden gedacht aan oorlog. Het is niet primair de taak van het leger de wereld te ontdoen van tirannie. Op velerlei wijzen moet het doel worden nagestreefd en er moet worden afgezien van al te overhaaste maatregelen. De bevrijding van de tirannie zal de opgave zijn van meerdere generaties.

Uit deze rede blijkt dat het de ambitieuze Bush om een veel belangrijker iets gaat dan de conservatieve nadruk op de belangen van de Amerikaanse natiestaat. Hij kijkt ook verder dan de strijd tegen het terrorisme na 9/11 of de acties in Afghanistan en Irak. Waar Ronald Reagan in 1985 het verslaan van het communisme als doel formuleerde, zet Bush in feite een universeel ideaal neer van vrijheid als afwezigheid van dwang, dat hij scherp afzet tegen het leven onder angst en tirannie. Aan de vs kent hij een rol toe om die vrijheid uit te dragen. In zijn rede trekt Bush zich dus het lot aan van miljarden wereldbewoners, want hij geeft aan dat hij ze wil steunen in hun strijd voor vrijheid.²⁴

* * *

Veel mensen reageren bang of cynisch op deze visie en missie van Bush. Democratie zou je niet kunnen exporteren; de democratische rechtsstaat is zeker niet op te leggen aan complexe samenlevingen met sektarische en etnische spanningen. Idealisten als Bush zouden gevaarlijk zijn, vooral als ze veel bevoegdheden hebben. Als het om vrijheid gaat, zouden de vs met twee maten meten, afhankelijk van de vraag of er oliebelangen in het spel

zijn. Als illustratie wordt hierbij aangevoerd dat de argumenten om Irak binnen te vallen mistig waren. Bush gaf weinig blijk van respect voor de Verenigde Naties, hoewel iedereen tegelijkertijd erkent dat dit een club is die onvoldoende optreedt tegen tirannieke dictators in de wereld, mede vanwege verdeeldheid onder de lidstaten. En het is waar, door de oorlog tegen terreur te beschouwen als een nieuw soort oorlog, niet de traditionele botsing tussen zich aan het oorlogsrecht houdende naties, en doordat de vs extra snel informatie wilden van gevangengenomen terroristen en hun opdrachtgevers teneinde verdere misdrijven te voorkomen (bijvoorbeeld aanslagen op het Vrijheidsbeeld of kerncentrales), werden de grenzen van de Geneefse Conventies overschreden. Amerika schond de rechtsstaat door mogelijke terroristen op te sluiten in Guantánamo Bay, hoewel het onjuist is dat de gevangenen aldaar rechteloos zouden zijn.²⁵

De bange en cynische argumenten zijn echter ook problematisch. Het betoog dat het Westen de beginselen van de democratische rechtsstaat niet zou mogen exporteren, wordt door veel mensen al te graag aangegrepen om

Veel West-Europeanen staan nogal onverschillig ten opzichte van mensen die in andere delen van de wereld leven onder tirannie

dan maar niets te hoeven doen. Veel West-Europeanen staan nogal onverschillig ten opzichte van mensen die in andere delen van de wereld leven onder tirannie. Wie maakte een einde aan de moordpartijen in Bosnië en Kosovo? De Amerikanen traden op in de Europese achtertuin. Veel Europeanen lijken nauwelijks bereid om geld en energie te be-

steden aan het bestrijden van slechte regimes. Zij zijn ook niet bereid om meer belasting te betalen voor defensie-uitgaven, zij stemmen in referenda tegen een minister van Buitenlandse Zaken van de Unie. West-Europeanen verwijten Amerikanen dat zij als eenzame cowboys op de prairie geen oog hebben voor de complexiteit van pluriforme opeengepakte wijken en dat zij te makkelijk denken in goed of fout. West-Europeanen zetten zich graag af tegen het Amerikaanse kapitalisme en materialisme, maar ondertussen zijn de Amerikanen wel bereid ten strijde te trekken voor de westerse cultuur. In de ogen van veel Amerikanen dreigen West-Europeanen steeds meer lui, seculier en postmodern te worden, mensen die zich alleen nog maar druk maken over hun vakantiebestemming. De daaruit voortvloeiende onverschilligheid geeft het kwaad de ruimte voort te woekeren.

* * *

Als het gaat om democratisering heeft Natan Sharansky erop gewezen dat deze bekende sceptische veronderstellingen ook werden gehoord toen het

ging om het democratiseren van nazi-Duitsland, het fascistische Italië en Japan. Sharansky zat als dissident jarenlang in een Russisch concentratiekamp en was minister in Israël en hij steunt de strijd van Bush voor vrijheid volledig. Volgens hem zijn vergelijkbare sceptische argumenten geuit wat betreft het verspreiden van democratie in Latijns-Amerika en het Oostblok. Kissingers beleid van *detente* was te soft. Toen Ronald Reagan de Sovjet-Unie betitelde als totalitaire staat en ‘het rijk van het kwaad’, kreeg hij enorm veel kritiek over zich heen van westerse intellectuelen, die hem een onterecht gevoel van morele superioriteit verweten, het aanwakkeren van de Koude Oorlog en het vergroten van het risico op een kernwapenoorlog. Maar volgens Sharansky hoorden de mensen in de Sovjet-Unie iets heel anders: zij raakten in extase. Toen de morele verwarring eenmaal doorbroken werd en goed en fout scherp van elkaar werden onderscheiden, kwam het einde van de Sovjet-Unie in zicht. Het waren ook de Amerikanen die steeds aandrongen op toetreding van de Oost-Europese landen tot de Europese Unie. Er was, ook in Nederland, draagvlak voor militaire acties tegen de Taliban en tegen dictator Saddam Hoessein. Volgens Sharansky zal de *moral clarity* van Bush nu hetzelfde effect hebben als dat van Reagan en opnieuw de vrede, stabiliteit en veiligheid in de wereld bevorderen.²⁶

Dezelfde sceptische argumenten over democratisering van Duitsland, Italië en de Sovjet-Unie klinken nu over het Midden-Oosten, en ze komen van links en rechts. ‘Cultuurrelativisten zijn we inmiddels in meer of mindere mate allemaal, hoe hard een nieuwe orthodoxie inmiddels ook om bestrijding ervan roept. Dat een staatsvorm als democratie niet zómaar in een willekeurige natie kan worden neergeplant, is in Irak inmiddels pijnlijk duidelijk geworden,’ aldus Ger Groot.²⁷ Natuurlijk zijn er op het punt van democratie structurele problemen in de Arabische wereld, maar dat het Midden-Oosten niet tot democratie in staat zou zijn, is onzin. Want volgens Sharansky wil, als het hersenspoelen ophoudt en van de vrijheid is geproefd, de meerderheid van de Arabieren leven in vrijheid in plaats van in angst. Te wijzen valt bijvoorbeeld op de boeken van mensen die Iran zijn ontvlucht. Toen wereldpolitieman Bush na 9/11 bereid bleek tot een ingreep in het complexe Midden-Oosten, was dat eerder revolutionair dan conservatief. En wanneer via de media steeds de indruk wordt gewekt dat de meeste Arabieren het Westen haten, brengt Sharansky in herinnering dat in 1988 formeel 99 procent van alle inwoners van het Warschaupact achter het communisme stond, maar dat zij in 1989 bijzonder snel afscheid namen van Marx en Lenin. De centrale idee van Sharansky is niet dat je ten strijd moet trekken met wapens, het gaat hem erom dat je geen genoeg moet nemen met onderdrukking. De revolutie van Bush is niet dat hij de strijd aanbod tegen het terrorisme. Na 9/11 moest hij dat wel. De revolutie

van Bush is dat hij sinds 2005 verkondigt dat hij wil strijden tegen tirannen, dat je als je echt wilt winnen een democratie moet vestigen (bij het herstel van de soevereiniteit van een volk zouden de burgers de bevrijding dan wel moeten verwelkomen...). Deze president breekt met het Amerikaanse beleid uit het verleden, waarin soms ook pro-Amerikaanse dictators werden gesteund. Bush heeft zich bijvoorbeeld ook uitgesproken voor het recht van de Palestijnen op zelfbeschikking en een onafhankelijke staat.

* * *

Onjuist is het daarom om het gehele beleid van Bush af te wijzen als hypocriet en reactionair. De strijd van de vs is ook de strijd van het vrije democratische Westen, waartoe ook Oost-Europa zich heeft bekeerd. Voor Oost-Europa maakt de angst voor autoritaire heerschappij in Rusland het nog belangrijker dat de vs het baken blijven, 'a city upon a hill', zeker als de meeste West-Europeanen vanuit hun *pleasure empire* liever lui en onverschillig blijven toekijken. Sharansky betreurt dat veel mensen in West-Europa het gevoel van 'moral clarity' lijken te hebben verloren. Volgens hem bestaat er ook geen links of rechts in de internationale betrekkingen. Waar het om draait, is het onderscheid tussen 'angstsamenlevingen' en 'vrije samenlevingen'. Sharansky gebruikt hiervoor zijn beroemde 'pleintest': kan iemand in het midden van een stadsplein gaan staan en zijn of haar ideeën uiten zonder de angst opgepakt, gevangengezet of fysiek aangevallen te worden? Als dat het geval is, leeft hij in een vrije samenleving. Zo niet, dan leeft hij in een op angst gebaseerde samenleving. Een vrije samenleving is nog niet automatisch ook een rechtvaardige samenleving (zie ook de problemen in Irak), maar angstsamenlevingen zijn in ieder geval altijd onrechtvaardig. In angstsamenlevingen is de bevolking afhankelijk van de heersers, die zij niet kan vervangen. Deze heersers zijn niet te vertrouwen. Heersers die de mensenrechten niet respecteren en geen dissidenten toelaten, kunnen niet gecorrigeerd worden en zullen verstarren. Een tiran als Saddam Hoessein was geen goede en betrouwbare gesprekspartner. Van hem was geen enkele steun te verwachten in de strijd tegen bewapening en terrorisme. Bush was zich zeer bewust van het gevaar van een potentiële verbinding tussen Pakistaanse kerngeleerden, Osama bin Laden en schurkenstaten als Irak. Zonder steun van staten kunnen terroristische organisaties zich niet gedurende lange perioden handhaven.

* * *

Hoewel vele sceptici stellen dat de interventie in het Midden-Oosten meer kwaad dan goed doet — de hele operatie zou zich tegen zichzelf keren —, ziet Sharansky de pogingen van Bush en Blair om het Midden-Oosten te democratiseren als tekenen van hoop. Sharansky verdedigt dat democratische staten, nadrukkelijk onder de leiding van de VS, een belangrijk rol

behoren te spelen bij het verspreiden van vrijheid op deze aarde. ‘The toppling of Saddam, coupled with America’s determination to see a free society emerge in Iraq, would seem to offer Iraqis more hope than their Arab neighbours of undergoing a democratic transformation... I have no doubt that the Arabs want to be free.’²⁸

CONCLUSIE

Om de vs simpelweg neer te zetten als schurkenstaat of Bush op posters af te beelden als net zo’n boef als Osama bin Laden of Saddam Hoessein is bizar. Bush is geen domme cowboy. Hij wil echt proberen het aangezicht van de wereld te veranderen. Saddam Hoessein ondermijnde jarenlang het gezag van de Verenigde Naties en de Verenigde Staten. Zijn legitimitetsbasis was ondemocratisch, en dat heeft ook gevolgen voor de internationale status van een regime. De universele strijd voor vrijheid en democratie is te waardevol, en vraagt zoveel opoffering van de Amerikanen dat hij niet alleen maar cynisch of sceptisch mag worden benaderd. Nederland moet zich niet afkeren van het pure van de idealen van Bush. Uiteraard kunnen vraagtekens worden geplaatst als Bush verdedigt dat soms eenzijdig machtsvertoon de dingen echt kan verduidelijken, maar Bush staat niet alleen. Het beeld dat Tony Blair ‘blindelings’ Bush achterna loopt in de oorlog tegen terreur klopt niet. Volgens Blairkenners was het Blair zelf die uit volle overtuiging de strijd aanbond met oorlogsmisdadiger Hoessein. De afrekening met tirannen als Hoessein en eerder Milosevic past in Blairs overtuiging een morele plicht te hebben jegens de mensheid, sterk geworteld in zijn geloof en vermengd met een dosis politiek pragmatisme.²⁹

Het gaat inderdaad om meer dan alleen juridische argumenten. Uit de panieksituatie na 9/11 is een boodschap voor de wereld voortgekomen, op papier en in redevoeringen, maar ook gekoppeld aan een concreet mondiaal experiment om het slechte gedrag en de regeringsvorm van oncontroleerbare staten te veranderen in de richting van democratie en vrije markt. In zekere zin kan Bush worden beschouwd als een revolutionair, ook al is zijn project er een van tientallen jaren waar volgens Blair de geschiedenis over moet oordelen. Ongetwijfeld zal het internationale recht na 9/11 op een aantal punten moeten worden aangepast. Wanneer de doctrine van de humanitaire interventie op dit moment nog onvoldoende steun vindt in het internationale recht,³⁰ dan kan het juist voor Nederland een uitdaging zijn om hier vanuit Den Haag goede spelregels voor te formuleren, het liefst in VN-verband. Daarnaast kan ook worden gedacht aan de oproep van Sharansky om een geheel nieuwe internationale organisatie op te richten met alleen die landen die voldoen aan de eisen van de democratische

rechtsstaat, waarbij dan de ‘pleintest’ een norm voor internationale legitimiteit zou worden.³¹

* * *

Uiteraard zal de oorlog in Irak uitgebreid geëvalueerd moeten worden, mede omdat de Amerikanen in Irak een overheidsstructuur hebben uitgeschakeld en te weinig hadden nagedacht over de naoorlogse situatie. De Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk zullen meer bereid zijn

tot verantwoording achteraf over de toestand in Irak wanneer de internationale gemeenschap humanitaire of liberale interventie meer accepteert. Bekeken vanuit de rechten van de mens zijn niet-democratische rechtsstaten toch wat minder soeverein dan dictatoriaal geregeerde regimes. De argumenten dat men het Irakese volk wilde bevrijden van een moordzuchtige

Bekeken vanuit de rechten van de mens zijn niet-democratische rechtsstaten minder soeverein dan dictatoriaal geregeerde regimes.

dictator behoren daarom mee te tellen in het uiteindelijke oordeel over de operatie-Irak. Vanwege het grote belang van de strijd tegen tirannie en terreur verdient het heldere en dappere beleid van George W. Bush om het Midden-Oosten te bevrijden van dictators en terroristen de volle steun. Uiteindelijk worden daarmee de vrijheid en de vrede gediend.

Noten

1 Artikel V NAVO-verdrag. De partijen komen overeen dat een gewapende aanval tegen een of meer van hen in Europa of Noord-Amerika als een aanval tegen hen allen zal worden beschouwd; zij komen bijgevolg overeen dat, indien zulk een gewapende aanval plaatsvindt, ieder van hen de aldus aangevallen partij of partijen zal bijstaan, in de uitoefening van het recht tot individuele of collectieve zelfverdediging erkend in artikel 51 van het Handvest van de Verenigde Naties, door terstond, individueel en in samenwerking met de andere partijen, op te treden op de wijze die zij nodig oordeelt met inbegrip van het gebruik van gewapend geweld om de veiligheid van het Noord-Atlantische gebied te herstellen en te handhaven.

Elke gewapende aanval van deze aard en alle genomen maatregelen als gevolg daarvan zullen onmiddellijk ter kennis gebracht worden van de Veiligheidsraad. Deze maatregelen zullen beëindigd worden wanneer de Veiligheidsraad de noodzakelijke maatregelen zal genomen hebben om de vrede en de internationale veiligheid te herstellen en te bewaren.

2 Ron Suskind (2006) *De één-procent-doctrine. Exclusieve onthullingen over Amerika's strijd tegen terrorisme*. Amsterdam/Antwerpen: Contact, pp. 20, 67.

3 Kaderbesluit van 13 juni 2002 inzake terrorismebestrijding (PbEG 2002, L 164/3).

4 Gerecht van Eerste Aanleg, 21 september 2005, zaak T-306/01 (Yusuf).

5 VN-secretaris-generaal Kofi Annan, 'Statement to the Security Council

- ministerial meeting on terrorism', 20 januari 2003.
- 6 Ron Suskind, *a.w.*, p. 78.
 - 7 L. Paul Bremer III, *Na Saddam. Mijn leven als bewindvoerder van Irak*. Amsterdam: Balans, pp. 12-13.
 - 8 Ron Suskind, *a.w.*, p. 195.
 - 9 *NRC Handelsblad*, 17 december 1999.
 - 10 Voor de Nederlandse vertaling zie Oswald Chambers (2006), *De liefde van God. Een blik in het vaderhart van God*. Kampen: Kok.
 - 11 Michael Burleigh (2006) *Aardse machten. Religie en politiek in Europa van de Franse revolutie tot de Eerste Wereldoorlog*. Amsterdam: De Bezige Bij. Zie ook de boekbespreking door Bart Jan Spruyt, 'Grenzen trekken', *HP/De Tijd*, 15 december 2006, pp. 54-55 en B.C. Labuschagne (2007) *Recht en religie. De civiele dimensie van godsdiensten als geestelijke grondslag van de democratische rechtsstaat*. Preadvies Christen Juristen Vereniging. Den Haag: Boom, p. 72.
 - 12 Bob Woodward (2007) *Staat van ontkenning*. Amsterdam: Balans, p. 108.
 - 13 Bob Woodward, *a.w.*, pp. 54, 90.
 - 14 Marc Chavannes, *Op de As van Goed en Kwaad. Amerika achter de schermen*. Amsterdam/Rotterdam: Prometheus / *NRC Handelsblad*, 2006, pp. 30, 44.
 - 15 Wouter Werner, *Wachtend op de Kosmopolis. Internationaal constitutionalisme en de niet-aflattende politiek*. Oratie 6 juli 2006. Amsterdam: Vrije Universiteit, p. 26.
 - 16 C. Tomuschat (1999) International Law: Ensuring the Survival of Mankind on the Eve of a New Century. *Recueil des Cours*, 281, p. 63.
 - 17 W. Michael Reisman (2000) Sovereignty and Human Rights in Contemporary International Law. In: Gregory H. Fox & Brad R. Roth (red.), *Democratic Governance and International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 250.
 - 18 'Libië bewijst succes Bush-doctrine', *Trouw*, 22 december 2003. Zie ook de speech van president Bush op 19 november 2003 in Londen (www.whitehouse.gov/news/releases/2003/11/20031119-1.html): 'Now we're pursuing a different course, a forward strategy of freedom in the Middle East. We will consistently challenge the enemies of reform and confront the allies of terror. We will expect a higher standard from our friends in the region, and we will meet our responsibilities in Afghanistan and in Iraq by finishing the work of democracy we have begun. There were good-faith disagreements in your country and mine over the course and timing of military action in Iraq. Whatever has come before, we now have only two options: to keep our word, or to break our word. The failure of democracy in Iraq would throw its people back into misery and turn that country over to terrorists who wish to destroy us. Yet democracy will succeed in Iraq, because our will is firm, our word is good, and the Iraqi people will not surrender their freedom. Since the liberation of Iraq, we have seen changes that could hardly have been imagined a year ago. A new Iraqi police force protects the people, instead of bullying them. More than 150 Iraqi newspapers are now in circulation, printing what they choose, not what they're ordered. Schools are open with textbooks free of propaganda. Hospitals are functioning and are well-supplied. Iraq has a new currency, the first battalion of a new army, representative local governments, and a Governing Council with an aggressive timetable for national sovereignty. This is substantial progress. And much of it has proceeded faster than similar efforts in Germany and Japan after World War II.'
 - 19 Timothy Garton Ash, 'Drie lessen van het tijdperk Blair'. *NRC Handelsblad*, 10 mei 2007.
 - 20 Nico Schrijver (2003) International law should not be through the barrel of a gun, *Griffin's View on International and Comparative Law*, vol. 4, no. 2, pp. 6-8.
 - 21 André Nollkaemper (2005) *Kern van het internationaal publiekrecht*. Den Haag: Boom, pp. 15-20.
 - 22 Duco Hellema en Hilde Reiding (2004) *Humanitaire interventie en soevereiniteit. De geschiedenis van een tegenstelling*. Amsterdam: Boom, p. 8.

- 23 W.J. Deetman (2006) 'Inleiding'. In: G.J. Verhoog et al., *Den Haag. Stad van vrede, recht en veiligheid*. Den Haag: Gemeente Den Haag, p. 3.
- 24 Ralf Bodelier (2005) *Tegen de angst. Optimisme als opdracht voor de 21^e eeuw*. Wormer: Imerc, pp. 190-197.
- 25 Helen Duffy (2005) *The 'War on Terror' and the Framework of International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 441: 'The Guantanamo detainees are entitled under international human rights and humanitarian law, to certain core human rights protection irrespective of where they are detained, or their nationality.' Zie ook de Supreme Court in *Hamdi v. Rumsfeld* (Case 03-6696): 'A state of war is not a blank check for the President when it comes to the rights of citizens.'
- 26 Natan Sharansky (2004) *The Case for Democracy. The Power of Freedom to Overcome Tyranny and Terror*. Met Ron Dermer. New York: Peres/Public Affairs.
- 27 Ger Groot, 'Democratie? Dat kan hier niet', *NRC Handelsblad*, 29 december 2006.
- 28 Natan Sharansky, *a.w.*, pp. 98, 269.
- 29 Henriëtte Lakmaker, 'Een premier met een missie voor de wereld', *Trouw*, 1 mei 2007.
- 30 Fascinerend is dat de Afrikaanse Unie in 2001 een bevoegdheid tot (militaire) interventie heeft geclaimd in art. 4 van de *Constitutive Act of the African Union* wanneer dit noodzakelijk zou worden geacht ter bestrijding van oorlogsmisdaden, volkerenmoord of misdaden tegen de menselijkheid, een bevoegdheid die op gespannen voet staat met de verplichtingen onder het VN-Handvest. De Afrikaanse landen meenden dat afwijking van het VN-Handvest gerechtvaardigd was, omdat het verleden had geleerd dat de Veiligheidsraad niet altijd bereid of in staat is om gemeenschapswaarden en mensenrechten effectief te beschermen. Zie Wouter Werner, *a.w.*, pp. 36-37.
- 31 Natan Sharansky, *a.w.* p. 278.